

Az abaújkéri egyezmény

A Tiszán inneni református egyházközségeket összefogó egyházmegyék részben a középkori egri püspöki egyházmegye, részben pedig az esztergomi érsekség területén alakultak meg.¹ Ez a református egyházvidék magában foglalta Abaúj, Borsod, Gömör, Kishont, Torna, Ung és Zemplén vármegyék jelentős részét, valamint több községre kiterjedt Bereg, Heves, Sáros és Szabolcs vármegyékben. A református egyházmegyék (korabeli nevükön: tractus, senioratus, dioecesis) a helvét reformáció fokozatos térhódítása során szerveződtek meg véglegesen, s területi beosztásuk az 1799. évi átszervezésig lényegében nem változott. A Luther nevéhez fűződő reformáció szelleme ezen vidék mezővárosaiban a 16. század negyvenes éveiben általánosan elterjedtnek mondható. A hatvanas évek elején pedig a Tiszán inneni lelkészek többsége már a svájci irányt követte, aminek kifejeződést adtak a Tarcalon tartott zsinatok is (1561, 1562, 1564). A helvét irány befogadását deklaráló debreceni zsinaton 1567-ben az abaújvári (olykor kassavölgyi-ként is emlegetett), a borsodi és a zempléni tractus képviseltette magát és írt alá a Helvét Hitvallásnak. Ung ekkor még távolmaradt, minden bizonnyal antitrinitarius esperese, Egri Lukács befolyásának következtében, hiszen az említett zsinat az erőteljesen terjedő szentháromság-tagadással szemben foglalt állást. Egri esperes halála (1574) után azonban ez az egyházmegye is csatlakozott a Tisza-jobbparti senioratusokhoz, s az 1591. évi nagykarolyi zsinaton már mind a négy egyházmegye jelen volt.

A közvetlenül szomszédos vármegyékben (Sáros, Szepes) élő németek és szlovákok nem követték a magyarokat ezen az úton, hanem megmaradtak Luther tanítása mellett. Itt is megmutatkozott a magyarországi reformáció sajátossága, hogy a protestáns felekezetek kialakulása nemzetiségi meghatározottság szerint ment végbe. A németek és a felvidéki szlávok (szlovákok) az Ágostai Hitvallás, azaz a lutheri tanítás alapján szervezték meg gyülekezeteiket, a magyarok pedig a helvét reformáció szellemében.² Ugyanakkor Zemplén vármegyében az evangélikus és református gyülekezetek közös egyház-igazgatási keretben éltek mindennapjaikat a 17. században, mintegy *hat* évtizeden keresztül.

A Tiszán inneni reformátusok először 1733-ban választottak püspököt, tulajdonképpen ettől kezdve beszélhetünk egységes kerületről. Az egyházmegyék közös igazgatása valójában a II. Carolina Resolutio (1734) után szerveződött meg.

A Tiszai evangélikus egyházkerület hivatalosan szintén az említett királyi intézkedés után jött létre.³ A hagyományosan evangélikus területnek a Szepesség mellett Gömör-Kishont, Sáros vármegye és észak Zemplén számított. Szintén voltak gyülekezetek Abaúj, Borsod, Gömör, Bereg, Ugocsa, Ung vármegyékben. Ez az egyházkerület fogta össze a Tiszántúl északi részén, Szatmár és Bihar vármegyékben lévő Ágostai Hitvallású egyházközségeket is.

A török kiűzése utáni évtizedekben, különösen pedig a Rákóczi-szabadságharcot követő években (1711 után) meglehetősen nagy változás állt be a vidék nemzetiségi s ezzel összefüggésben a felekezeti viszonyok tekintetében. A háborús pusztítások valamint az országot sújtó

¹ Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Sajtó alá rendezte Ladányi Sándor. Budapest, 1977. 640. Dienes Dénes: Az első püspökválasztás a Tiszáninneni Református Egyházkerületben. In: Fazekas csaba (szerk.): Fiatal egyháztörténészek írásai. Miskolc, 1999. Dienes Dénes: Szláv ajkú protestánsok Zemplén Vármegyében a XVII. században. In: Tamás Edit (szerk.): Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Sárospatak, 1999. 104-111.

² Itt most nem lényeges az antitrinitárius kérdés.

³ Zoványi Jenő: i. m. 639.

pestis járvány következtében falvak néptelenedtek el. A gazdasági kedvezményekkel járó új telepítések előnyeit kihasználó a felvidéki lakosság körében igen jelentős mozgás indult meg. Az északi és észak-keleti megyékből teljes közösségek indultak el és kerestek új lehetőségeket, benépesítve a meggyérült településeket. A korábban felekezeti tekintetben homogén mezővárosok és községek egy-két évtized alatt vegyes vallásúakká váltak. A hagyományosan magyar reformátusok által lakott településeken megjelentek a római katolikus szlovákok, a görög szertartású rutének, az ágostai hitvallású szlovákok és németek. Falvak esetében előfordult, hogy a korábban teljesen kipusztult települést azonos vallásfelekezetű lakosság szállta meg. A mezővárosok esetében tapasztalható volt az a jelenség, hogy nagyobb számú, önálló egyházközségi életre alkalmas közösség települt be egy-egy helységbe az ott élő polgárság mellé. Igen gyakori volt az is, hogy kisebb létszámú csoport talált magának új lakóhelyet az övével nem azonos felekezetű lakosság mellett, s került így egyházi tekintetben szórvány helyzetbe.

Az új telepes protestánsok meglehetősen kedvezőtlen helyzetbe kerültek vallásuk szabad, nyilvános gyakorlása tekintetében. A vonatkozó rendeletek lehetetlenné tették számukra a teljes körű egyházi élet kialakítását és vallásuk szabad gyakorlását. Olyan kor volt ez, amikor a helyben maradó, két évszázados múlttal rendelkező gyülekezetek is számosan veszítették el templomaikat, iskoláikat, parókiáikat s ezekkel együtt szabad vallásgyakorlatukat. Az üldözés ezen évtizedeiben a két protestáns felekezet igen szép és emlékezetre méltó gyakorlatot folytatott, amikor súlyos büntetések kockázatát vállalva végezték a lelkipásztorok egymás híveinek lelkigondozását, pásztorolását anélkül, hogy azok felekezeti hovatartozásának megváltoztatására buzdítottak volna. Példaként említjük meg Miskolcot, ahol a német-, szlovák-, és magyar ajkú evangélikusok integrálódtak a református gyülekezetbe hitvallásuk megváltoztatása nélkül. Borsod vármegye 1762-ben súlyosan meg is büntette az itteni református lelkészeket az „Augustana Confession lévő lakosok” között vállalt szolgálataik miatt.⁴ Utalunk arra is, hogy a helytartótanács 1778-ban az egész Gömör vármegyére nézve szigorú vizsgálatot rendelt el az evangélikus hívek között végzett református lelkészi szolgálatok felderítése végett.⁵ Ezek a példák azért fontosak, mert felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy a 18. század próbás évtizedei során kialakult a két protestáns felekezet gyakorlati együttműködése és spirituális közössége. Az üldözés közös terhe elfeledtette a korábbi dogmatikai nézetkülönbségek folytán kirobbant teológiai vitákat és az azokkal járó békétlenséget, s a testvéri közösség létrejöttének kimunkálására ösztönzött.

A Türelmi rendelet (1781) új helyzetet teremtett a két felekezet viszonyában. A nagyobb létszámú, erős közösségek önálló gyülekezetté alakultak, s az így létrejött anyaegyházak közelében élő kisebb csoportok leányegyházként kapcsolódhattak hozzájuk. A szórvány helyzetben lévők számára azonban továbbra is a régi gyakorlat adott lehetőséget a vallásgyakorlásra, noha formálisan valamelyik anyaegyházhoz kapcsolták őket. Ezek azonban sok esetben fizikailag távol voltak, ami lehetetlenné tette az istentiszteleteken való rendszeres részvételt, nem is beszélve a gyermekek iskoláztatásáról. Ebben a helyzetben a kereszteleseket és temetéseket a helybeli prédikátor végezte, különösen pedig a lelkigondozói-pásztori szolgálatokat.⁶ Közös kommuniót az általunk feltárt források ugyan nem említenek, de az adott helyzetben az úrvacsorai közösség magától értetődött már a 18. század éveiben is. Így adódott, hogy sorra kötötték meg a helyi megállapodásokat a közös templomhasználatról és a viszonyos teherviselésről,

⁴ Dienes Dénes: A miskolci református egyház 1702-1847. In: Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története III. 1702-1847-ig. Miskolc, 2000. 835-868.

⁵ SRKLT. A.XVI. 5862. A szabad vallásgyakorlással nem rendelkező protestánsokat ugyanis az 1731. évi I. Carolina Resolutio a római katolikus plébános felügyelete alá rendelte.

⁶ Sárospataki református Kollégium Levéltára (a továbbiakban SRKLT.) A. XXVIII. 10508.

még az 1791. évi protestáns zsinatok előtt, azután pedig azoknak szellemében.⁷ Az elnyomtatás évtizedei során létrejött, a közös teher alatt kimunkálódott sajátos összetartozás érzése nem gyengült a 19. század első évtizedeiben sem, mivel a racionalizmus következtében a hangsúly nem a dogmatikai kérdésekre esett a két protestáns felekezet életében. Ennek világosan hangot is adtak az erdőbényei közös templomhasználatról kötött egyezség kapcsán. Megállapították ugyanis, hogy amikor az abaújszántói evangélikus lelkész elmegy Bényére prédikálni, a reformátusok nem tartanak külön istentiszteletet, hanem az evangélikus istentiszteleten ők is „szívük örömeivel” jelennek meg, mert meggyőződésük, hogy „a mi az igaz keresztyén vallás tudományának valóságát illeti, mi egymástól teljességgel semmiben sem különbözünk”.⁸

Az együttműködés nem csak a gyülekezeti élet területén volt gyakorlatban, hanem az iskolaügyben is. Igen szép gesztus volt az evangélikusok részéről az a szándék, mely szerint a lőcsei iskolába, a helvét hitvallású diákok lelkigondozása és vallástanítás végett egy református lelképásztort kívántak alkalmazni.⁹ Sárospatakon pedig ágostai hitvallású lelkész számára létesítettek státust 1801-től, aki az itt tanuló számos evangélikus tanulónak a hittant adta elő. A patakiak hangsúlyozták, hogy az egyházkerület ez irányú döntését jelentősen befolyásolta az a szándék, hogy „a régiebb időkben viszontagságokat együtt szenvedett testvér Evangelica Ecclesiák [...] kölcsönös érdeküket mentül inkább egyesíteni kívánták, s reménylék a két testvér megtisztított Ecclesiák teljes egyesülését is.”¹⁰

Az adott helyzetben a két felekezet együttműködésében akadtak nézeteltérések.¹¹ Olykor a közös templomhasználat területén is felvetette a fejét az egyenlenség, de ennek a háttérben is az húzódott meg, ami a legfőbb problémát okozta, mégpedig az anyagi hozzájárulások kérdése. A szórványban lévők visszatérő panasza volt, hogy nagyobb terhet kénytelenek hordozni a másik felekezet tagjaihoz képest, mert azok presbitériumai teljes egyházbért kérnek tőlük, holott ők a saját felekezetük számára is fizetnek, s olykor a lelkészek magasabb stólát kérnek tőlük, mint a saját felekezetű híveiktől. Összeütközések forrása volt az is, hogy egyes lelképásztorok olyan szolgálatot is végeztek a gyülekezetük területén élő más felekezetűek között, amihez azok hivatalos anyaegyházának lelkésze nem járult hozzá. A legkényesebb kérdést, a stóla ügyét 1825-ben elrendezte a két egyházkerület azzal a határozattal, mely kötelezte a lelkészeket az azonos mérték alkalmazására.¹² A teljesebb körű rendezésre pedig létrehozott egy vegyes-bizottságot a „Tiszai két testvér superintendetia” 1827-ben.¹³ Tagjai voltak evangélikus részről idősb Desseffy Tamás a Tiszai Egyházkerület vice inspectora, Risz Pál a Hegyaljai Egyházmegye esperese, Mayer Mátyás hegyaljai alesperes, református részről Futó Sámuel az Abaúji Egyházmegye esperese, Nyíri Mihály a Gömöri Egyházmegye tanácsbírája és aljegyzője. E bizottság Felsőzsolcán tartotta ülését és megállapodott az anyagi hozzájárulások, a stóla, a kazuális szolgálatok, a különféle helyi megállapodások és az elemi iskolák kérdésében. Három évvel később Abaújkérben felülvizsgálták ezt az egyezséget, néhány apró megjegyzéssel pontosították és kiegészítették a halottakért való harangoztatásról szóló megegyezéssel. Az 1830. évi „kéri szerződés” tehát lényegében a zsolcai megállapodással 1827-ben már elkészült.

A zsolcai illetve az ennek nyomán készült kéri szerződés gyakorlati kérdéseket kívánt szabályozni, elsősorban az egymás területén szórvány helyzetben élő reformátusok és evangéliku-

⁷ SRKLT. A. XXVIII. 10507.; A. XXII. 7917.; B. LIV. 23380.; B. XLIX. 210077.; B. XLI. 16790. B. XCII. 17278.

⁸ SRKLT. B. XLII. 17279.

⁹ Berzeviczy Gergely levelei Vay Józsefhez 1810-1811. SRKLT. A. XXXV. 13735, 13736, 13737.

¹⁰ SRKLT. B. LVII. 25045.

¹¹ SRKLT. A. XXVIII. 10507, 10508.; A. XXXII. 12394.; A. XXXVII. 15145.

¹² SRKLT. B. XLVIII. 20404.

¹³ SRKLT. B. L. 21595.

sok között. Az olykor adódó, ilyen jellegű nézeteltéréseket nem szüntette meg teljességgel.¹⁴ Mindazonáltal a lehetőségek határain belül szabályozta a két evangéliumi felekezet együttélését egy nagyon fontos kérdéskörben, megakadályozva azt, hogy a szórványban lévők, anya-egyházaiktól elszigetelődve „vallásuktól is elidegenüljenek”.¹⁵ Nyilvánvalóan e gyakorlati haszna miatt hívta fel rá a figyelmet és ajánlotta alkalmazását a Magyar Református Egyház egyetemes Konventje 1893-ban.¹⁶

¹⁴ SRKlt. B. LXII. 27745.

¹⁵ Az egyezmény 2. pontja.

¹⁶ A Magyarországi Ev. Ref. Egyház egyetemes Konventjének jegyzőkönyve, 65. pont. Debrecen, 1893.